

24.10.2004

מדינות מרכז ומזרח אירופה – בדרך לבריסל

מבוא: למרות הבדלים משמעותיים בין המדינות השונות בתוך האזור, נושא אחד מאחד את מרכז ומזרח אירופה – הרצון להצטרף לאיחוד האירופאי (EU).

עבור חלק מהמדינות, רצון זה התגשם במאי השנה, כאשר תשע מהן – שלוש המדינות הבלטיות (אסטוניה, ליטא ולאטביה), קבוצת המדינות של מרכז אירופה (פולין, הונגריה, צ'כיה וסלובקיה) והנציגות הראשונות מבין מדינות הבלקן ודרום מזרח היבשת (סלובניה וקפריסין) יחד עם מלטה – נכנסו באופן רשמי למועדון הנכסף.

עבור מדינות אלה, המשימה משתנה עכשיו מהצטרפות (כלומר, עמידה בתנאי הקבלה שנקבעו להן) להשתלבות. במובן מסוים, היעד הסופי שלהן – ובוודאי העדות הברורה ביותר של השתלבות אמיתית – הוא להתקבל למועדון האקסקלוסיבי יותר, של האיחוד המוניטרי-האירו. אך יעד זה, כפי שנראה בהמשך, הוא עדיין רחוק, אפילו למתקדמות ביותר מבין המדינות החברות החדשות. בינתיים, עבור מרבית המדינות המרכיבות את יוגוסלביה לשעבר, היעד המוקדם יותר, של הצטרפות לאיחוד האירופאי – נשאר משימה קשה, ובמקרים אחדים כמעט בלתי אפשרית. על בסיס הנתונים הקיימים בין שתי קבוצות הללו – זאת של מדינות שכבר הגיעו, וזאת של מדינות הנמצאות עדיין רחוק – עומדת קבוצה קטנה (יש שיגידו שהיא מונה רק שתי חברות – רומניה ובלגריה) של מדינות המתקרבות ליעד וצפויות להגיע תוך מספר שנים.

כאמור, אצל כל המדינות במרכז ובמזרח אירופה, כמו גם בחלק מן מדינות בריה"מ לשעבר, העניינים נשואות מערבה – לבריסל. מציאות זו מהווה המכנה המשותף הבולט, והיא יוצרת מערכת של קווי התפתחות פוליטיים, כלכליים ואף חברתיים, המשותפות לכולן.

אבל אין די במערכת זו, ובכמיהה המשותפת להתקבל לאיחוד, כדי לטשטש את ההבדלים המשמעותיים הממשיכים להפריד בין קבוצות מדינות בתוך האזור המורכב הזה. מבחינת איש העסקים, חשוב במיוחד להפריד בין הרצוי – להגיע לסטנדרטים אירופאים בכל תחומי החיים המשחריים והפיננסיים, לבין המצוי – המתבטא בהישרדותם של דפוסי פעולה, וגם חוקים ותשתיות, שהתגבשו בעידן הקומוניסטי.

לכן, אפילו אותן מדינות שכבר התקבלו לאיחוד עסוקות עדיין במאמץ של התאמת מערכות החוק והמנהל שלהן, וביתר שאת במדינות הנמצאות בשלב מוקדם יותר של תהליך ארוך וקשה זה, נדרשת ערנות וזהירות מצד המשקיע, היצואן והמוסד הפיננסי. הפער בין ההצהרות הרשמיות לבין יישומן עדיין מספיק גדול כדי לגרום לתקלות לא מתוכננות ולשיבושים בלתי מכוונים, שתוצאתם – הפסדים שביכולתם להפוך מה שהצטיירה כהזדמנות עסקית מושכת על פניה.

המדינות הבלטיות

כהכללה, ניתן לומר כי במזרח אירופה, מידת הסיכון העסקי הולך וגדל ככל שנוסעים מצפון לדרום. כבכל הכללה, יש להתייחס לקביעה זו במידת ההסתייגות הראויה – אבל היא בהחלט נכונה ביחס למדינות הצפוניות ביותר, כלומר שלושת המדינות הבלטיות.

אסטוניה, ליטא ולטביה נהנות היום משילוב של גורמים חיוביים. הן נמצאות בשלב מתקדם בתהליך המעבר ממעמד של "עולם שני" (כלומר, הגוש הסובייטי, המתועש אבל המוגבל מבחינות רבות בהקשר לפיתוח כלכלי) למעמד של עולם ראשון. קצב הצמיחה שלהן מהיר – כ-6% לשנה באסטוניה, למשל – וזאת בזכות הקרבה והקשרים שלהן עם המדינות הסקנדינביות ועם גרמניה, אשר נמנות עם העשירות מבין מדינות אירופה והעולם.

מדינות אלה הצליחו לעמוד בקריטריונים המהווים את רף הכניסה לאיחוד האירופאי בקלות יחסית והעמים הפגינו התלהבות בכל הקשור למהלך. אמנם נכון, הן סובלות מבעיות כלכליות שונות, ובמיוחד מגירעונות תקציביים – אך ניתן להתייחס לבעיות אלה בהבנה, כאלו הניתנות לפתרון נוח כתוצאה מהצמיחה המתמשכת.

בעיה מסוג אחר נובעת מקיומן של אוכלוסיות רוסיות משמעותיות במדינות הבלטיות, ש"שהשתלו" שם בכוונה תחילה על ידי השלטון הסובייטי, כדי לזרז את תהליך ה"רוסיפיקציה" שלהן. מצב זה יוצר מתחים אתניים וחברתיים, במיוחד בליטא, אבל בעתיד הנראה לעין, המשיכה לכיוון מערב צפויה לגבור על הלחצים מצד רוסיה לחזק מחדש את הקשר עמה.

מרכז אירופה

מרכז הכובד של האזור הנסקר, בכל הקשור לגודל האוכלוסיות, היקף השווקים היקף הייצור הקיים והפוטנציאלי, ועוד בחינות כלכליות – חברתיות רבות הוא בקבוצת המדינות שכבר עברו מ"מזרח אירופה" – במובן הגיאופוליטי של המונח – ל"מרכז אירופה". היום, מדינות אלו – פולין, הונגריה, צ'כיה וסלובקיה – חותרות לעבר "מערב אירופה". אבל הן עדיין נמצאות באמצע הדרך, ולעובדה הזאת יש משמעות רבה עבור אנשי עסקים, בבואם להעריך את המדינות האלה מול מדינות או אזורים אחרים.

ראשית, יש להכיר במה שמדינות מזרח אירופה **אינן**:

- הן אינן "מדינות מתפתחות" במובן המקובל של מונח זה. זאת מפני שמרבית האפיונים של מדינות התפתחות אינם רלבנטיים לגביהן. בראש וראשונה, מדינות אלה אינן עוברות היום תהליך תיעוש ומעבר מכלכלה המבוססת על חקלאות לכלכלה מוטת תעשייה. רובן – ובודאי צ'כיה וסלובקיה, עברו את השלב הזה בהתפתחותן הכלכלית כבר במאה ה-19, והן מתועשות מאז. אולם הן כן עוברות תהליך של "סגירת פערים" עם מערב אירופה, כדי לפצות על הפיגור שנוצר בהתפתחותן במהלך העשורים של השלטון הקומוניסטי.

- באותה מידה, הן אינן "מדינות מפותחות" במובן העכשווי. התשתיות הפיזיות שלהן, מערכות הבריאות והרווחה, ובוודאי מערכות הבנקאות, הפנסיה ושאר המרכיבים של המשק הפיננסי, נמצאות בפיגור רב – או שאינם קיימים כלל. במקרה של פולין, בולט אספקט אחר של פיגור: הסקטור החקלאי מהווה עדיין חלק משמעותי של המשק הכולל ותופס נתח גדול של כוח העבודה ומתקיים בתנאים שאינם מוכרים כלל במשקים מפותחים.

לאור זאת, ברור כי מדינות אלו מהוות קטגוריה שונה ומיוחדת של כלכלות וחברות. הדרך הנוחה להגדיר אותן היא זו שצוינה לעיל: הן נמצאות במעבר הדרגתי מ"מזרח אירופה" ל"מערב אירופה". תהליך זה הוא איטי, אבל, לאחר כ- 15 שנה, ניתן לראות כי הן מעבר לחצי הדרך מ"מוסקבה" ל"בריסל".

יחד עם זאת, טבעי שתהליך כל כך מרחיק לכת ובעל משמעות עמוקה יוצר מתחים וחיכוכים, המוצאים ביטוי יותר בתוך כל מדינה בודדת, מאשר בין מדינה אחת לרעותה. נמשך את הציור של מדינה הנוסעת ממזרח למערב, הרי שלא כל התושבים שלה ולא כל הסקטורים במשק שלה נוסעים באותו קצב. יש המסוגלים לרוץ קדימה ומאיצים במנהיגו להתקדם במלוא הקיטור – בעוד אחרים מנסים להאט את הקצב ולהאריך את זמן הנסיעה. יתרה מזו – ולמרבית האירוניה, כתוצאה מהמעבר למשטרים דמוקרטיים שהתלווה לתהליך המעבר הכללי – ההנהגה המדינית מתחלפת בין הקבוצות השונות והאינטרסים השונים, באוכלוסיה ובמשק. זה מסביר מדוע כל אחת מהמדינות המרכז אירופאיות סובלת ממידה זו או אחרת של אי-יציבות, או לפחות חוסר יציבות מסוימת, בתחום הפוליטי. לפעמים זה מתבטא

בחילופי שלטון במסגרת בחירות כלליות ולפעמים מדובר במעברים פנים-מפלגתיים, בדרך כלל בתוך מפלגת השלטון. הונגריה סיפקה לאחרונה דוגמא לתופעה זו. אך זאת לדעת: אפילו אותם גורמים פוליטיים, כלכליים וחברתיים המסתייגים, או מתנגדים באופן מובהק לתהליך ההשתלבות באיחוד האירופאי יודעים שמדובר למעשה במאבק טקטי ולא עוד הכרעה אסטרטגית; הכוחות המושכים את פולין, הונגריה וכד' אל תוך האיחוד הם חזקים מדי ולא ניתן לחסום אותם. לכן – במיוחד לאחר ההצטרפות הפורמאלית לאיחוד – מדובר במאבק לגבי קצב ההשתלבות, או לגבי תנאי המעבר שיחולו אל סקטור זה או אחר. הקרב הגדול כבר התקיים, עכשיו מדובר בקרב מאסף, כאשר ההתנגדות העקרונית לכניסה לאיחוד – שהיום מחייבת עזיבה וניתוק – נדחקת יותר ויותר לשולי המפה הפוליטית. אמנם אין לזלזל בכוחם של גורמים בימין ובשמאל הקיצוניים, אבל יש להתייחס אליהם בפרספקטיבה הראויה. לאור תהליך זה של התקדמות הדרגתית – ואפילו עם לא פעם זה נראה כ"שני צעדים קדימה ואחד אחורה" – אין ספק כי רמת הסיכון המאקרו-כלכלי הולכת ויורדת במדינות אלה. מזה נגזר גם תהליך של ירידה איטית ברמת הסיכון העסקי. עדיין לא מדובר ברמה מערב אירופאית, אך ניתן לומר שיעד זה כבר מופיע באופק.

דרום מזרח אירופה:

רומניה ובולגריה אינן רחוקות מבחינה גיאוגרפית, אבל בכל הקשור להתפתחותן הכלכלית, הן מהוות קבוצה נפרדת, והן הולכות ומתרחקות משכנותיהן הצפון - מערביות. יחד עם זאת, ולמרות הקצב האיטי והצורה המסורבלת המאפיינת את התפתחותן, גם רומניה ובולגריה צועדות בדרך לבריטל.

לפי התקנון הרשמי, רומניה אמורה להיות מוכנה להצטרפות לאיחוד האירופאי כבר ב-2007, אך תאריך יעד זה נראה שאפתני מדי עבורה. אך גם אם ההצטרפות תידחה במספר שנים, תהליך ההיערכות לקראתה והמשמעות הנגזרת ממנו משמיעים באופן הולך וגובר על ניהול ענייני המדינה. אפשר לומר כי השפעתה של בריטל מורגשת גם בניהול מדיניות החוץ של רומניה, במיוחד בכל הקשור ליחסיה עם הונגריה ועם המיעוט ההונגרי שבתחומה – אבל גם הונגריה נאלצה לרסן ולמתן את החיכוך המסורתי בינה לבין רומניה.

דווקא בגלל רמת הפיתוח הנמוכה שלהן, אפילו במונחים מזרח אירופאים, קל יותר לרומניה ולבולגריה לרשום הישגים. יש לציין כי ההחלטה של האיחוד האירופאי לפתוח במו"מ על הצטרפותה של תורכיה משפיעה לחיוב על רומניה ובולגריה משתי בחינות: הן חייבות להצטרף לפני תורכיה, ואם וכאשר תורכיה אכן תצטרף, הן כבר לא יהיו המדינות העניות והפחות מפותחות של האיחוד. אך גם כדי שהן ייהנו מהרווח הגבית של תורכיה, עליהן להשקיע מאמץ מרוכז וממושך במטרה לצמצם את הפערים הגדולים בינן לבין קבוצת המדינות שהצטרפה לאיחוד ב-2004.

מדינות הבלקן:

גם בקבוצת המדינות שנוצרה כתוצאה מהתפוררותה של יוגוסלביה ומסדרת המלחמות שנגרמו בעקבות כך, השאיפה היחידה כמעט המאגדת אותן היא להתברג באיחוד האירופאי, ובכך לקבל אפשרות ממשית לעלות על דרך המלך בכל הקשור לפיתוח כלכלי.

ואמנם, מדינה אחת מבין אלה הנמנות על "יוגוסלביה לשעבר" כבר התקדמה כל-כך שהיא נחשבה ראויה להצטרף לאיגוד כבר ב-2004. מדובר בסלובניה, הדומה מבחינות רבות למדינות מרכז אירופה מאשר למדינות הבלקן ודרום-מזרח היבשת. אבל די בדוגמא הזו כדי להוכיח גם למדינות האחרות כי יעד זה ניתן להשגה, וללמדן כיצד עושים זאת.

דוגמא זו תקפה לגבי קרואטיה, הנחשבת למועמדת מובילה להיכלל בקבוצה הבאה של מדינות מצטרפות, אולי כבר ב-2007. אבל ככל שעוברים דרומה לתוך חבל הבלקן, מצבן של המדינות הולך ורע. סרביה - מונטנגרו ובוסניה נמצאות עדיין בשלבים המוקדמים יחסית של תהליך ההתאוששות מהמלחמות שפקדו אותן; אפילו המבנה הפוליטי-שלטוני שלהן רעוע, ועצם קיומן כמדינות במתכונתן הנוכחית אינו מובטח כלל.

מקדוניה, שנוצרה גם היא בשנות ה-90, סבלה פחות מנוזקי מלחמה, אך מצבה הכלכלי-חברתי הינו רעוע. אלבניה, המדינה המשלימה את הפסיפס הבלקני, נחשבה כל השנים למדינה המבודדת ביותר באירופה. כאן לפחות חל שיפור והכיוון הוא חיובי, אבל קשה להאמין שמדינה זו נמצאת באותה יבשת כמו יוון או אפילו הונגריה. אך שתי מדינות הללו הצליחו להגיע למצב המזכה אותן בכרטיס הכניסה למועדון האירופאי – ולכן לא ניתן לשלול את סיכוייהן של מדינות כמו אלבניה ומקדוניה להביא את עצמן לאותה נקודה. מי כמונו, הישראלים, יודעים כי "אם תרצו, אין זו אגדה".

נכתב עבור IFTRIC ע"י פינחס לנדאו